

- Hellvig G. Kennen Sie die neusten Wörter. München, 1973.
 Littlewoods. Spring / Summer 1990. Liverpool, 1990.
 Longman Dictionary of Contemporary English. M., 1992. Vol. 1, 2
 Otto. Herbst / Winter 1997/ 98. München, 1997.
 The Oxford Dictionary of English Etymology. Oxford, 1985.

ЛИТЕРАТУРА

- Архипов И. К. Сложное слово versus словосочетание // Морфемика и словообразование. Л., 1983. Вып. 2. С. 145–157.
 Вашунин В. С. О семантической мотивированности немецких определительных композит // Теоретические вопросы немецкой филологии. Горький, 1974. С. 19–27.
 Вашунин В. С. Контактно-синтаксический способ реализации композитных проформ (на материале немецкого языка) // Морфемика и словообразование. Л., 1983. Вып. 2. С. 157–165.
 Гильдина А. К. К вопросу о разграничении сложных слов и свободных словосочетаний в современном английском языке // Вопросы романо-германской филологии. М., 1976. Вып. 98. С. 41–55.
 Жлуктенко Ю. А. и др. Английские неологизмы. Киев, 1983.
 Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование. М., 1973.
 Квартыч Н. В. Особенности именного композитного образования как явления вторичной номинации // Вторичная номинация в современном английском языке. Пятигорск, 1987. С. 75–78.
 Кирсанов А. Композит “прилагательное + существительное” в современном немецком языке // Вопросы строя индоевропейских языков. М., 1975. Ч. 2. С. 142–155.
 Кубрякова Е. С. Что такое словообразование. М., 1965.
 Кубрякова Е. С. Части речи в ономаσιологическом освещении. М., 1978.
 ЛЭС: Большой энциклопедический словарь. Языкознание. М., 1998.
 Мешков О. Д. Словообразование современного английского языка. М., 1976.
 Никитевич В. М. Словообразование и деривационная грамматика. Гродно, 1982. Ч. 2.
 Рахманкулова И. - Э. С. Композит VERSUS определительное словосочетание в немецком языке // Общие проблемы строения и организации языковых категорий. М., 1998. С. 132–134.
 Русская грамматика: В 2 т. М., 1980. Т. 1.
 Улуханов И. С. Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация. М., 1996.
 Уолш И. А., Берков В. П. О статусе сложных слов – эквивалентов свободных словосочетаний // Вестник Ленинградского университета. 1984. № 8. Вып. 2. С. 66–71.
 Bauer L. English Word-formation. Cambridge, 1983.
 Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig, 1974.
 International Encyclopedia of Linguistics. New York; Oxford, 1992. 4 vol. Vol. 1. P. 286–287.
 Naumann B. Wortbildung in der deutschen Gegenwartssprache. Stuttgart, 1966.
 Palmer F. Grammar. Harmondsworth. New York, 1978.
 Quirk R., Greenbaum S. A University Grammar of English. London, 1973.
 Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Grammar of Contemporary English. London, 1974.
 Stepanowa M. D., Fleischer W. Grundzüge der deutschen Wortbildung = Теоретические основы словообразования в немецком языке. Leipzig; M., 1985.
 Yung W. Grammatik der deutschen Sprache. Leipzig, 1971. S. 394–399.

Поступила в редакцию 05.01.2002.

Наталья Петровна Спицына – преподаватель кафедры теории и практики английской речи МГЛУ, соискатель кафедры теоретического и славянского языкознания БГУ. Научный руководитель – доктор филологических наук, доцент кафедры теоретического и славянского языкознания Е. Н. Руденко.

А. Г. МИХАЛЬЧАНКА

НАЗВЫ СЯЛІБЫ І ЯЕ ЧАСТАК У ФАЛЬКЛОРНЫХ ТЭКСТАХ БЕЛАРУСКІХ І РУСКІХ ЗАБАЎЛЯНАК

Представлены лексико-семантические группы (ЛСГ) названий сельского дома, выявленные в текстовом массиве белорусских и русских потешек в аспекте лексической парадигматики и синтагматики в лексико-стилистическом ракурсе.

The lexico-semantic groups (LSG) of the names of agricultural farm buildings are represented. LSG have been discovered in text massive of Belarusian and Russian *zabauyankas* (funny verses) in the aspect of lexical paradigmatic and syntagmatic axes in lexical-stylistic perspective.

Мова вуснай народнай творчасці з’яўляецца адной з сінтэтычных форм існавання культурных традыцый, захаванне і трансляцыя якіх адбываецца

праз рэгулярнае ўзнаўленне і актыўнае карыстанне пэўнымі моўнымі сродкамі ў межах канкрэтных жанраў, частка з якіх утвараюць дзіцячы фальклор.

Моўная спецыфіка фальклорных тэкстаў забяўлянак звязана з іх жанравымі асаблівасцямі – "песенек рэчытатыўнага гучання, якімі дарослыя суцяшаюць дзіця і ствараюць яму добры настрой" (Беларуская народна-паэтычная творчасць 1979, 415). Пры такім функцыянаванні выразна адлюстроўваецца сутнасць мовы, якая, згодна з меркаваннем Э. Сэпіра, "...з'яўляецца актыўным авалодваннем рэчаіснасцю членамі моўнай супольнасці праз актуалізацыю гукавой экспрэсіі і афармленне назапашанага жыццёвага вопыту" (Сэпір 1989, 194). Параўнанне элементаў лексічных сістэм дзвюх моў, рэалізаваных у тоесным фальклорным жанры, выяўляе наяўнасць структуравання яе элементаў паводле тэматычнай і семантычнай характарыстык, што ўплываюць на вылучэнне канкрэтных лексіка-семантычных групавак (далей – ЛСГ).

Прастора, звязаная з сялібай, або з яе цэнтрам – *хатай / домам*, у тэкстах беларускіх і рускіх забяўлянак адлюстроўваецца праз апісанне рэальнай сялянскага побыту і ўказанне на іх часткі, што складае аснову вербальнай дэталізацыі, уплывае на спецыфічныя і універсальныя характарыстыкі, звязаныя з частотой ужывання лексем, іх спалучальнасцю, сувяззю з канкрэтнай тэкставай тэматыкай (у суаднесенасці з жанравымі асаблівасцямі). Даследаванне праведзена на падставе вывучэння 158 тэкстаў беларускіх забяўлянак і 110 тэкстаў рускіх забяўлянак (потешек) з фальклорных зборнікаў К.П. Кабашнікава, Г.А. Барташэвіч, В.П. Шэйна, М.Н. Мельнікава і інш. У выніку былі выяўлены 21 беларуская і 24 рускія лексічныя адзінкі з семантыкай абазначэння сялібы і яе частак. Пры параўнанні адпаведных семантычных групавак назоўнікаў – назваў сялібы і яе частак сродкі, выкарыстаныя ў беларускіх і рускіх тэкстах, утвараюць суадносныя пары, а нязначная частка з іх з'яўляецца для беларускай і рускай лексічных сістэм агульнай: (бел.) *двор / дворык* – (рус.) *двор / дворик, дворок*; (бел.) *вароты* – (рус.) *ворота*; (бел.) *хата / хатка* – (рус.) *избушка*; (бел.) *харомы* – (рус.) *дворец*; (бел.) *ганак / ганчак* – (рус.) *крылец*; (бел.) *парог* – (рус.) *порог*; (бел.) *сцяна* – (рус.) *стена*; (бел.) *печ / печка / падпечак / прыпечак / запечка / падпечка* – (рус.) *печь / печка / печурка / прыпечак / подпечка*. Асобныя лексіка-семантычныя элементы груп актуалізуюцца толькі ў рускіх або беларускіх тэкстах, хоць уваходзяць у лексічныя сістэмы абедзвюх нацыянальных моў: (бел.) *пол / полка / паліца; істопачка; камора*, (рус.) *дом; окно / окошко / окошечко; пол; чулан; погребок; шесток; поветы / поветка*.

У якасці намінацыі чалавечага жылля ў рускіх тэкстах актуалізавана лексема *дом*: *Петушок, петушок // Золотой гребешок! // Далеко ли летал? // – До Куликова поля, // до матушкина дома*. (Шэйн: 77); *...Наша доченька в дому, // Что оладушек в меду, // Сладко яблочко в саду*. (РДФ: 111). Указаны назоўнік *дом* у беларускіх забяўлянках адсутнічае, аднак выяўлены ў складзе матывацыйнай асновы прыслоўя. Такое ўжыванне характэрна і для рускіх тэкстаў: (бел.) *Ладу-ладу-ладкі. // А дзе былі? – ў бабкі. // А што елі? – кашку // А што пілі? – бражку // Папілі, паелі – // Дамой паляцелі*. (КіЗ, с. 33) – (рус.) *Пошел козел за водой, // Разбил кувшин бородой // Идет бабка без души, // Треплет козла за уши. // Привела его домой, // Налила ему помой...* (РДФ: 120).

Назвы жылля ў ЛСГ абедзвюх моў перадаюцца таксама сінанімічнымі сродкамі, якія ўтвараюць лексіка-стылістычную парадыгму з абмежаванай колькасцю членаў: (бел.) *хата / хатка – харомы*; (рус.) *избушка – дом – дворец*. Назвы жылля ў абедзвюх мовах рэалізуюць тоесную семантыку –

указваюць на сялянскую хату. Прычым стылістычна маркіраваныя адзінкі, якім уласціва стылістычная афарбоўка ўзвышанасці, пры актуалізацыі ствараюць гумарыстычны эффект і адрозніваюцца ў беларускай і рускай мовах ступенню дэталізацыі: (бел.) *Сарокі-вароны // Дзецям кашку варылі, // Ой на прыпячку дзялілі. // ...Кіну варону // На бабкіны харомы.* (ДФ: 380) – (рус.) *...Хорош, хорош дворец // Соломенный крылец // Живет старик да бабушка, // Паренек да девушка, ...* (ДФ, с. 78). Форма з памяншальна-ласкавымі суфіксамі адлюстроўвае станоўчую ацэнчанасць рэалій, іх гарманічнасць у адлюстраванні навакольнага пейзажу: (бел.) *У майго братка // На гарэ хатка // І стажок, і млынок, // І моркаўкі градка.* (КіЗ, с. 38). Аналізаваныя тэксты праз лексіка-семантычныя элементы названай групы апісваюць матывацыйна-дзеясную прастору рэалізацыі сюжэтнай лініі: (рус.) *"Ножки, ножки, // Куда вы бежите?" // В лесок по мошок: // Избушку мшить, // Чтобы не холодно жить.* (ДФ: 15); *Дон, дон, дон. // Загорелся кошкин дом // Бежит курица с ведром – // Заливать кошкин дом.* (РФ, с. 17). Лексема **дом** у рускіх тэкстах з'яўляецца сярод элементаў групы самай шырокаўжывальнай адзінкай, а ў беларускай мове не вызначаецца высокай частотнасцю.

Лексема **двор**, якая належыць да агульнаўсходнеславянскага пласта лексікі, і яе дэмінутывы (бел.) **дворык** – (рус.) **дворик, дворок** ужываецца ў беларускіх і рускіх тэкстах у суадноснай функцыі апісання тэрыторыі, прылеглай да сядзібы, прыкпадна з аднолькавай частотнасцю, указваючы на месца дзеяння: (бел.) *Чымборык, чымборык // Ехаў цераз дворык, // Згубіў сякерку, // Знайшоў тапорык.* (КіЗ, с. 32) – (рус.) *Кукареку! петушок. // Подает голосок // На боярский дворок.* (Шэйн: 74).

Назвы частак сялібы прадстаўлены ў беларускіх і рускіх забаўлянках даволі фрагментарна ў сваёй актуалізацыі, сведчаць аб эстэтычных прыярытэтах і стандартах фальклорных жанраў кожнай з моў, залежаць ад тэмы забаўляння. Лексема **вароты** ў беларускіх тэкстах забаўлянак выкарыстоўваецца ў якасці ўказання месца рэалізацыі дзеяння, яго лакалізацыі: (бел.) *Лады-лады-ладкі, // Малыя рабяtkі, // Папілі, паелі – // Дамоў паляцелі, // На вароты селі...* (ДФ: 313). У рускіх тэкстах яе лексіка-семантычны элемент **ворота** ўключаецца ў мадэль указання зыходнай пазіцыі ў накірунку дзеяння: (рус.) *...Высочил холоп // Из господских ворот, ...* (Шэйн: 117). Рускія лексемы **окно/окошко/окошечко** ў аналізаваных беларускіх тэкстах забаўлянак не маюць адпаведнікаў, хоць некаторыя суадносныя з імі адзінкі вызначаюцца актыўным функцыянаваннем у беларускай мове, аднак не выяўлены ў дэталізацыі апісання сялібы, што характэрна для рускіх тэкстаў: *...Как Якова жена // Калачи пекла: // Калачи горячи, // Хоть за окно мечи.* (Шэйн: 116); *Котик, каток, // Кудреватый лобок! // ...Кошечка в окошечке, ...* (РДФ: 117). Лексемы (бел.) **порог** – (рус.) **порог** характарызуюцца рознай частотнасцю пры актуалізацыі. Для рускай лексемы ўласціва яе ўжыванне ў тэкстах з тэмай "Сорока-Ворона": *Сорока-ворона // Кашу варила, // На порог становила...* (РДФ: 105). У беларускай забаўлянцы з суадноснай лексмай выяўлены адзін тэкст: (бел.) *...З крутымі рагамі, // А дзед на парозе // З мяккім пірагом,...* (ДФ: 324). Аналізаваныя лексемы інтэрпрэтуюцца І.А. Асавецкім у семіятым аспекце праз іх "астатковую рытуальнасць" (Асавецкі 1975, 66–67), якая выяўляе дадатковы сэнсавы пласт старажытных уяўленняў. Утвораная мікрасістэма з элементамі **окно, ворота, порог**, паводле меркаванняў гэтага даследчыка, рэалізуе семантычную апазіцыю "мяжы паміж сваім і чужым светам", што выступае адзнакай нацыянальнага рускага светаўспрыняцця.

Лексіка-семантычныя элементы (бел.) **печ** – (рус.) **печь** адносяцца ў забаўлянках да шырокаўжывальнай лексікі. З печчу ў сяляніна звязаны пэўныя гаспадарчыя запатрабаванні, найперш прыгатаванне ежы і абаграванне

жылля. Печ з'яўляецца цэнтрам дома, з якім звязана жаночая праца, што шырока адлюстроўваецца як у беларускіх, так і рускіх тэкстах: (бел.) ...*Пан кажыць: – Засяку! // Пані кажыць: – Не сячы, // Будзец сядзец на пячы, // Малых дзяцей берагчы.* (ДФ: 343); ...*Кот на пячы // Прадаец калачы; // Ён зваліўся з пячы, // Ён пабіў калачы.* (ДФ: 327) – (рус.) ...*Хорошая песенка. // Есть на печку песенка. // Сядь на лавку, смотри в печь, // Как я буду блины печь.* (МНМД, с. 118); ...*Большаку дрова рубить, // А тебе воды носить, // А тебе печка топить...* (МНМД, с. 128). У апошнім рускім тэксце назойнік *печь* і дзеяслоў *печь* ствараюць своеасаблівую моўную гульню слоў, якая ўстанаўлівае асацыятыўную сувязь дзеяння і аб'екта дзеяння.

Акрамя названых элементаў, часткі *печи* і прастору вакол яе абазначаюць таксама лексічныя адзінкі: (бел.) *прыпечак, падпечак, запечак / запечка, падпечча* і (рус.) *припечка, подпечка, казёнка, тура*, словы з іншай матывацыйнай асновай: (бел.) *полка – паліца / палічка*, (рус.) *поветь / поветка*: (рус.) *Петушок, петушок // На поветку взлетел, // Трое лапотки сплел // И себе, и жене, и своячинке.* (МНМД, с. 117). У тэкстах беларускіх забаўлянак лексемы *павець / паветка* не выяўлены, аднак ужываюцца ў беларускай мове і адлюстраваны ў ТСБМ.

Архаізаваная лексіка ў тэкстах рускай забаўлянкі выконвае функцыю захавання пэўнага каларыту мінулай эпохі. Напрыклад, такой асаблівасцю вызначаюцца словы *тура* 'вся масса печи, печной столб, основание которого (ногу) размалевывают цветными узорами на 1,5–2 м от пола' (Даль: 86) і *казёнка* 'перегородка в избе, откуда нет топки; деревянный пристрой к печи в избе с дверкою, служащий приступом для лаза на печь и лежанки' (Даль: 32): (рус.) *Что там царь делает? // – Туру ногу пишет, // – На золотом блюде, // – Серебряным стуле.* (Шэйн: 91); ці *казёнка*: ...*Попу – то не сказали, // Поп на казёнке // Вылупил глазёнки, ...* (Шэйн: 94). У беларускай мове большасць элементаў аналізаванай групы належаць да актыўных стылістычных сродкаў.

Да перыферычных элементаў лексічнай сістэмы аналізаваных фальклорных тэкстаў (лексемы, якія характарызуюцца невялікай частотнасцю і ўжывальнасцю) адносіцца руская лексема *чулан*, якая выяўлена ў адным тэксце: ...*Да пекут, да мажут, // Никому не кажут. // Да в чулан снесут, // Прощайте, пирожки, // Прощайте, шанежки.* (МНМД, с. 105). Суадносныя з ёй беларускія лексемы *камора* 'халоднае памяшканне пры хаце для захоўвання запасаў ежы, адзення і іншых хатніх рэчаў; бакоўка ў вясковай хаце, дзе спяць' (ТСБМ: 270) і *істопачка* 'памяшканне пры хаце, дзе захоўваецца агародніна і іншыя прадукты' (ТСБЛМ: 285) таксама з'яўляюцца перыферычнымі: – *Коця, коця, дзе была? // – У каморы // – Што рабіла? // – Млечка піла. // – Што зрабіла?..* (КіЗ, с. 43) – *А маленькі хлопчык // Узлез на істопачку // У дудачку йграець // І малага забаўляець.* (ДФ: 324). Манасемантычная беларуская лексема *істопачка* характарызуецца невысокай частотнасцю ў тэкстах забаўлянкі.

Беларуская і руская лексемы *пол* маюць рознае значэнне: (бел.) 'палаці, нары ў сялянскай хаце' (ТСБЛМ: 483) – (рус.) 'настил в помещении, по которому ходят' (Даль: 365), характарызуюцца невысокай частотнасцю ў тэкстах: (бел.) – *Ласачка-басачка, дзе была? // – На палу. // – А дзе пол? // – У бога.* (ДФ: 395) – (рус.) ...*Жена пол мела, // Кочетыг подняла // А баран з-пад печи, ...* (РДФ: 113). У тэксце беларускай забаўлянкі падаецца апісанне несялянскага побыту, схематычна апісваецца жыллё Бога. Такі метаадлюстравання рэчаіснасці пазней выкарыстаны, напрыклад, у беларускай паэме "Тарас на Парнасе".

Аналіз назваў *сялібы* і яе частак у беларускіх і рускіх тэкстах выявіў такія універсальныя заканамернасці ў іх актуалізацыі, як фрагментарнасць элементаў лексічных сістэм абедзвюх моў, прывязанасць іх да забаўлянак

пэўнай тэматыкі, у сувязі са стылістычнымі асаблівасцямі тэкстаў пры іх функцыянаванні. Спецыфіка заключаецца ў розным складзе ядзерных элементаў, у ступені і характары дэталізацыі апісання праз адзінкі названай групы. Акрамя таго, беларускія тэксты маюць цесную сувязь з сістэмнымі асаблівасцямі сучаснай нацыянальнай мовы, у той час, як лексічная сістэма рускіх забавлянак арыентавана на размоўную сферу і гістарычна больш аддалены ў часе зрэд нацыянальнай мовы.

Скарачэнні

Даль – Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка В. Даля: В 4 т. 2-е изд. М., 1982.

ДФ – Дзіцячы фальклор / Уклад. Г.А. Барташэвіч. Мн., 1972. (Пасля двукроп'я ставіцца нумар забавлянак).

КіЗ – Калыханкі і забавлянак: Фальклорны зборнік / Уклад. В.Д. Ліцвінка. Мн., 1992. (Пасля коскі ставіцца нумар старонкі).

МНМД – Мудроць народная. Младенчество. Детство / Сост. В.П. Аникин. М., 1991. (Ставіцца нумар старонкі).

РДФ – Русский детский фольклор / Сост. М.Н. Мельников. М., 1987. (Ставіцца нумар забавлянак).

ТСБМ – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5 т. Мн., 1977–1984.

ТСБЛМ – Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. М.Р. Судніка М.Н. Крыўко. Мн., 1999.

Шэй – Шэй П.В. Великорус в своих песнях, обрядах, обычаях, верованиях, сказках легендах и т. п. СПб., 1900. (Ставіцца нумар забавлянак).

ЛІТАРАТУРА

Беларуская народна-лазтычная творчасць / Пад рэд. М.Р. Ларчанкі. Мн., 1979.

Оссовецкий И.А. О языке русского традиционного фольклора // Вопросы языкознания. 1975. № 5. С. 66–67.

Сэпир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. М., 1989.

Паступіў у рэдакцыю 08.02.2002.

Аксана Генадзеўна Міхальчанка – аспірантка кафедры сучаснай беларускай мовы. Навуковы кіраўнік – кандыдат філалагічных навук, дацэнт В.М. Ляшук.

А.В. ГЕРАСИМОВИЧ

БЕЛАРУСКІЯ КАНЦЭПТЫ ВЕДАЦЬ І ЗНАЦЬ ПРАЗ ПРЫЗМУ СЕМАНТЫЧНЫХ ПРЫМІТЫВАЎ

В статье рассматриваются белорусские концепты ВЕДАЦЬ и ЗНАЦЬ через призму семантических примитивов. Делается попытка доказать необоснованность отнесения данных концептов к последним. Доказывается семантическая разложимость концепта УНУТРЫ.

The article deals with the Belarusian concepts ВЕДАЦЬ and ЗНАЦЬ in the light of semantic primes. It proves that there are no grounds for considering them the latter ones. It also presents the semantic decomposition of the Belarusian concept УНУТРЫ.

Сярод многіх плыняў сучаснай лінгвістыкі ў апошнія дзесяцігоддзі ўсё большую пашыранасць набывае тэорыя натуральнай семантычнай метамо-вы (НСМ) Г. Вяжбіцкай і К. Годарда, якая распрацоўваецца ў межах такога напрамку мовазнаўства, як лінгвістычная семантыка, і грунтуецца на дзвюх фундаментальных гіпотэзах: 1) «кожная мова мае пэўнае мінімальнае ядро, на аснове якога гаворачыя здольныя разумець усе складаныя думкі і выказванні», 2) «гэтыя мінімальныя ядры ўсіх моў адпавядаюць адно аднаму» (Вяжбіцкая 1999, 171). У адрозненне ад тэорыі Маскоўскай семантычнай школы тэорыя НСМ у якасці элементарных сэнсаў выбірае не найбольш абстрактныя канцэпты навуковай тэрміналогіі, а інтуітыўна зразумелыя словы ці значэнні слоў, якія ёсць у любой мове. Такім чынам, падыход НСМ пас-туліруе пераламленне мовы праз прызму найўна-моўнай свядомасці суб'екта і падкрэслівае антрапацэнтрычнасць семантыкі. У выніку шматгадовых дас-